

УДК: 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.33>

## СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

**Міщук І.В.,**

*кандидат юридичних наук, професорка,  
професорка кафедри конституційного права  
та галузевих дисциплін  
Навчально-наукового інституту права  
Національного університету водного господарства  
та природокористування  
ORCID: 0000-0002-1491-161X  
e-mail: i.v.mishchuk@nuwm.edu.ua*

**Киричук Б.С.,**

*здобувачка вищої освіти  
другого (магістерського) рівня 5-го року навчання  
Навчально-наукового інституту права  
Національного університету водного господарства  
та природокористування  
ORCID: 0000-0002-0898-0504  
e-mail: kyrychuk\_p24@nuwm.edu.ua*

### **Міщук І.В., Киричук Б.С. Становлення та розвиток міжнародних стандартів захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту.**

У статті наведено результати наукових досліджень щодо комплексного аналізу процесу становлення і розвитку міжнародних стандартів захисту прав дитини, починаючи від 1900-х років і до сьогодення. Встановлено, що актуальність і важливість проведення своєчасного дослідження обраної авторами статті проблематики зумовлюється гостротою, інтенсивністю й характером ведення сучасних збройних конфліктів, у межах яких відбувається залучення малолітніх та неповнолітніх осіб для прикриття військових дій, безпосередньої участі в збройному конфлікті, а також власне для вчинення експлуатації, фізичного, сексуального й психологічного насильства.

Особливість роботи зумовлюється тим, що в наявних наукових дослідженнях, опублікованих за останні роки у вітчизняних виданнях, аналіз міжнародних стандартів захисту прав дитини здійснювався фрагментарно та не мав комплексного характеру. Натомість автори цієї статті акцентували увагу на поступовій еволюції міжнародних стандартів, розпочинаючи дослідження від нормативно-правових актів 1900-х років і до сьогодення. Для підтвердження важливості обраної теми дослідження авторами статті додатково наведено актуальну статистичну інформацію, представлену в Україні наприкінці 2024 року.

На підставі детального дослідження наявних інформаційних джерел встановлено, що під поняттям прав дитини варто розуміти сукупність можливостей дитини, визнаних в міжнародному праві та національному законодавстві, які зумовлюються певними фізичними й психологічними особливостями розвитку дитини, ґрунтуються на загально визнаних принципах природного права, гарантуються державою та іншими суб'єктами права й мають особливий механізм їхньої реалізації та захисту. При цьому в законодавстві України регламентування прав дитини здійснюється з таких позицій, згідно з якими ці права передусім розглядаються в системі загальних прав людини, а лише згодом – як окрема система, яка враховує особливості розвитку малолітніх та неповнолітніх осіб.

Визначено, що до загально визнаного переліку основних актів, що визначають міжнародні стандарти захисту дитини, варто віднести Гаазьку конвенцію про закони та звичаї війни в наземних умовах від 1907 року, Декларацію прав дитини від 1959 року, чотири Женевські конвенції від 1949 року, два Додаткові Протоколи до неї від 1977 року, власне Конвенцію про права дитини від 1989 року, а також Факультативний протокол до неї від 2000 року.

**Ключові слова:** дитина, міжнародний захист дітей, нормативно-правові акти, охорона дитинства, Ліга Націй, Організація Об'єднаних Націй, Женевські конвенції й Протоколи до неї, вразливі категорії населення.

**Mishchuk I.V., Kyrychuk B.S. Establishment and development of international standards for the protection of children's rights in armed conflict.**

The article presents the results of scientific research on a comprehensive analysis of the process of formation and development of international standards for the protection of children's rights from the 1900s to the present day. The author establishes that the relevance and importance of conducting a timely study of the issues chosen by the authors of the article is due to the acuteness, intensity and nature of modern armed conflicts, in which minors are involved to cover up military operations, direct participation in armed conflict, as well as to commit exploitation, physical, sexual and psychological violence.

The peculiarity of this work is due to the fact that in the existing scientific studies published in recent years in domestic publications, the analysis of international standards for the protection of children's rights was carried out in a fragmented manner and was not comprehensive. Instead, the authors of this article focus on the gradual evolution of international standards, starting with the legal acts of the 1900s and up to the present day. To confirm the importance of the chosen research topic, the authors of the article additionally provide relevant statistical information presented in Ukraine at the end of 2024.

Based on a detailed study of the available information sources, the author establishes that the concept of child rights should be understood as a set of child's capabilities recognised in international law and national legislation, which are determined by certain physical and psychological characteristics of a child's development, are based on the generally recognised principles of natural law, are guaranteed by the State and other subjects of law, and have a special mechanism for their implementation and protection. At the same time, Ukrainian legislation regulates children's rights from the perspective that these rights are primarily considered in the system of general human rights, and only later - as a separate system that takes into account the specifics of the development of minors and underage persons.

It is determined that the universally recognised list of the main acts defining international standards of child protection includes the Hague Convention relative to the Laws and Customs of War on Land of 1907, the Declaration of the Rights of the Child of 1959, the four Geneva Conventions of 1949, its two Additional Protocols of 1977, the Convention on the Rights of the Child itself of 1989, and its Optional Protocol of 2000.

**Key words:** child, international child protection, legal acts, child protection, League of Nations, United Nations, Geneva Conventions and Protocols, vulnerable categories of population.

**Постановка проблеми.** Не можливо не погодитися з тим, що становлення та розвиток міжнародних стандартів захисту прав дитини як однією із найвразливіших верств населення вже більше століття залишається важливим аспектом правозахисного дискурсу, особливо враховуючи новітні методи ведення збройних конфліктів, їхні види, поширеність, характер та інтенсивність. Непоодинокі випадки використання дітей як «живого щита» для прикриття військових дій, їхня безпосередня участь у збройному конфлікті, незаконна експлуатація, фізичне, сексуальне й психологічне насильство, а також обмеження доступу до освіти й медичної допомоги – це неповний перелік найбільш небезпечних порушень прав дитини, які становлять глобальний виклик для всієї міжнародної спільноти.

Критичність окресленої нами ситуації підтверджується тим, що за офіційними даними лише за 2024 рік внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України була травмована 631 дитина, 82 дитини були вбиті ворожими обстрілами, а 677 закладів освіти через постійні обстріли, ймовірно, будуть недоступні для здобуття освіти ще принаймні на десять років [10].

З огляду на актуальність досліджуваного питання, **мета статті** – здійснити комплексний аналіз еволюційного розвитку міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини в умовах ведення збройного конфлікту.

**Стан опрацювання проблематики дослідження** засвідчує багатовимірність векторів осмислення концепції міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини в мирний час та в умовах ведення збройного конфлікту. Таку позицію підтверджують численні роботи вітчизняних вчених, до переліку яких можна віднести праці Ю.В. Гумбаль, О.В. Кривов'яз, М.А. Манінової, К.В. Мануїлової, А.Д. Мусієнко, М.М. Сірант, В.В. Чернобук та В.А. Шатіло. Поряд з цим, віддаючи належне напрацюванням дослідників, вважаємо за необхідне зазначити, що ґрунтовного аналізу еволюції міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини, починаючи з 1900-х років і до сучасності в межах єдиного наукового дослідження не було проведено, що й вкотре підтверджує актуальність та важливість проведеної нами роботи.

**Виклад основного матеріалу.** Комплексний аналіз законодавчих ініціатив останніх двадцяти років, а також найновіших фахових наукових досліджень, опублікованих у вітчизняних та зару-

біжних виданнях, дає нам підстави стверджувати, що з проголошенням Незалежності Україна остаточно затвердила курс на імплементацію ключових міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини, а також інших найбільш вразливих категорій населення. Так, зокрема Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 передбачає, що охорона дитинства в Україні визначається як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення не тільки для забезпечення національної безпеки України, але й для встановлення ключових засад державної політики в цій сфері [11].

Підходячи до вивчення питання міжнародно-правових стандартів захисту дитини, Л. Ярмол та А. Карпюк пропонують розуміти під концепцією прав і свобод дитини загальні й специфічні можливості дитини, визнані в міжнародному праві та національному законодавстві, які зумовлюються певними фізичними й психологічними особливостями розвитку дитини, ґрунтуються на загальноновизнаних принципах природного права, гарантуються державою та іншими суб'єктами права й мають особливий механізм їхньої реалізації та захисту [13, с. 98]. Під власне конституційними правами дитини Ю. Губаль пропонує розуміти сукупність прав людини, визначених в Основному Законі та в інших нормативно-правових актах, що регламентують питання охорони дитинства, з врахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею стану повноліття [3, с. 34]. В. Джуган використовує подібний підхід, визначаючи права дитини як спеціальні можливості, які необхідні людині віком до 18 років для існування та досягнення нею зрілості [5, с. 65]. При цьому в широкому контексті, як продовжує зазначати Ю. Губаль, права дитини передусім визначаються в контексті загальних прав людини, а лише потім у вузькому розумінні – у контексті прав, зумовлених особливостями віку. Такий підхід вдало проілюстрований у законодавстві України: Розділ II Основного Закону присвячений винятково загальним правам людини, натомість їхню конкретизацію, з огляду на вікову категорію дітей, можна віднайти в інших нормативно-правових актах, для прикладу в Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001, Цивільному кодексі України від 16.01.2003 та Сімейному кодексі України від 10.01.2002 [3, с. 34]. Від себе ж зазначимо, що універсальність вищезгаданих актів розкривається в тому, що положення, які зазначені в цих документах, спрямовані на реалізацію прав дитини як у звичайному порядку, так і в нестандартних умовах – умовах дії правового режиму воєнного та надзвичайного стану.

Враховуючи вищезазначене, не можливо не погодитися з В. Подорожним, який стверджує, що навіть за відсутності прямої загрози для життя та безпеки, а також насильства й руйнувань, спричинених реаліями правового режиму воєнного стану, збройні конфлікти незалежно від їхньої інтенсивності неодмінно впливають на всю соціальну екологію дітей. За таких умов для вирішення проблем психосоціального здоров'я дітей, які проживають чи проживали в районах активних бойових дій, потрібно залучати комплексні системи допомоги, які б об'єднували різні підходи, починаючи від створення належної нормативно-правової бази й завершуючи втіленням державної політики на практиці [9, с. 48]. Отже, для захисту дітей варто запровадити таку систему догляду, яка б інтегрувала правовий та психосоціальний аспект підтримки дітей як найвразливішої категорії населення України.

Традиційно еволюція міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини розпочалася лише після того, як людство усвідомило негативні наслідки Першої та Другої світових воєн. Виняток становить Гаазька конвенція про закони та звичаї війни в наземних умовах від 1907 року, у якій було чи не вперше закріплено принцип поваги до сімейного життя: честь і права членів сім'ї, а також право на життя інших осіб, які становлять родину, необхідно поважати без натяку на спробу ініціювати розгляд питання про те, чи діти мають право на особливі додаткові механізми захисту [2].

Наступним не менш важливим кроком в еволюції міжнародних стандартів захисту дитини стало заснування в 1919 році Ліги Націй, під контролем якої було створено спеціальний Комітет дитячого благополуччя. Його діяльність була направлена на надання допомоги безпритульним дітям, які перебували в соціально небезпечній ситуації. Також, як зазначає В. Чернобук, не менш важливу роль у розробці міжнародних стандартів захисту дітей відіграла така неурядова організація, як Міжнародний союз порятунку дітей, заснований по закінченні Першої світової війни вчителем з Великої Британії Еглантайн Джебб. Саме вона доклала зусиль до формування так званої Хартії прав дитини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю Ліги Націй 24 вересня 1924 року та згодом була названа Женевською декларацією прав дитини [12, с. 438].

До слова, у дещо іншому варіанті Декларації прав дитини – варіанті Декларації, прийнятої Резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, було закріплено десять основних принципів, які фактично сформували цілі міжнародно-правового захисту дітей на наступні декілька десятиліть. Так, до цього переліку слід віднести: 1) принцип регламентації всього спектру прав дитини без її розрізнення чи дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження,

майнового стану, народження або іншими обставинами; 2) принцип належного духовного й матеріального розвитку дитини; 3) принцип надання дитині при народженні імені та права на громадянство; 4) принцип безперешкодного користування дитиною усіх доступних і дозволених благ соціального забезпечення; 5) принцип забезпечення спеціального режиму, освіти й піклування дитині, яка визнана неповносправною фізично, психічно або соціально; 6) принцип забезпечення дитині любові й розуміння для повного й гармонійного розвитку її особистості; 7) принцип надання дитині права на здобуття освіти, яка має бути безоплатною та обов'язковою, щонайменше на початкових рівнях; 8) принцип першості в отриманні допомоги дитиною при появі умов збройного конфлікту; 9) принцип захисту дитини від усіх форм протиправної експлуатації, а також недбалого ставлення і жорстокості; 10) принцип належного виховання, за яким дитина повинна усвідомлювати відповідальність за свої дії перед іншими народами, а також наступними поколіннями [4]. До слова, Конвенція про права дитини, схвалена Резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 вважається логічним продовженням вищезгаданої Декларації, істотно розширивши та конкретизувавши її базових десять принципів, які мали декларативний характер.

Як зазначає М. Маніна, у 1938 році Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКХЧ), зважаючи на низький рівень правового захисту дітей, розпочав співпрацю з Міжнародним союзом добробуту дитини, з яким спільно 12 січня 1939 року прийняв проект Конвенції про захист дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах [8, с. 386]. На жаль, події Другої світової війни перервали процес прийняття документу й повернення до нього відбулося аж в 1946 році, коли Комітет Червоного Хреста Болівії подав проєкт документу з аналогічною назвою на затвердження Конференції національних спілок МКХЧ. У резолюції, яка була прийнята за результатами проведення заходу, автори погоджувалися з актуальністю та важливістю прийняття подібного акту, водночас рекомендували включити його положення в текст майбутньої Женевської конвенції про захист цивільних осіб. Вважаємо, рекомендації ґрунтувалися на тому, що не варто приймати додатковий акт (на той час – п'ятий), аби випадково не призвести до «розбалансування» системи міжнародно-правових актів й плутанини з їх прийняттям. Поряд з цим, на додаток до Женевських конвенцій, про які йтиметься далі, у 1974 році Генеральна Асамблея все ж ухвалила Декларацію про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях і збройних конфліктах, яка хоч і не регламентує нових положень у сфері захисту прав одних із найвразливіших категорій населення, однак вкотре привертає увагу до необхідності дотримання міжнародних стандартів прав людини навіть в умовах збройного конфлікту.

До слова, на сучасному етапі правотворення єдиним міжнародним актом регіонального рівня, у якому приділено увагу винятково питанням захисту прав і свобод дітей в умовах збройного конфлікту, залишається Африканська хартія прав і добробуту дитини від 1990 року, стаття 22 якої зосереджується на абсолютній забороні участі дітей в збройних конфліктах, а також вимозі здійснити психологічну реабілітацію постраждалих малолітніх та неповнолітніх осіб [1]. Згадуючи інші міжнародно-правові акти регіонального рівня, зокрема Американську конвенцію про права дитини від 1969 року, Арабську хартію прав людини від 2004 року, Каїрську декларацію про права людини від 1994 року, Декларацію АСЕАН про права дітей від 2019 року, варто зазначити, що в цих актах основна увага акцентується на загальному переліку прав і свобод дитини, натомість вимоги захищати дітей в умовах збройного конфлікту часто «завуальовані» та не передбачають на державному рівні розробки особливих механізмів.

Водночас ключовими актами, які становлять основу міжнародних стандартів захисту дитини саме в умовах збройних конфліктів залишаються чотири Женевські конвенції від 1949 року й два Додаткові протоколи до них. Традиційно, Перша Женевська конвенція – Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, передбачає, що поранені й хворі особи під час розгортання збройного конфлікту повинні отримувати допомогу й лікування незалежно від національності й країни проживання. Друга Женевська конвенція – Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих й осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі, застосовується до умов ведення військових дій безпосередньо на морі. Третя Женевська конвенція – це Конвенція про поводження з військовополоненими, а Четверта – Конвенція про захист цивільного населення під час збройних конфліктів, застосовується для захисту цивільних осіб країни, що знаходиться у стані війни, а також окремих осіб чи всього населення, що опинилися на території ворожої держави або на окупованих територіях. Недоліком вищезгаданих Конвенцій є те, що жодне із положень, включених до тексту міжнародно-правових актів, не стосувалося конкретно захисту дітей під час збройного конфлікту. Відтак згодом були прийняті два Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, у яких чітко зазначалося, що діти користуються особливою повагою і захищаються від будь-яких неналежних посягань. Сторони збройного конфлікту повинні забезпечити дитині захист і допомогу, яка їм необхідна в силу їх віку чи з будь-якої іншої причини. Серед інших не менш

важливих положень варто виділити принцип недопущення участі у військових діях дітей, яким не виповнилося 15-ти років, а також заборону винесення смертного вироку особам, молодшим 18-ти років. Якщо ж все ж трапиться ситуація, що діти до досягнення ними 15-річного віку потрапляють під вплив ворожої сторони, то за Протоколами до Конвенцій вони продовжують користуватися особливим захистом, незалежно від того, чи вони є військовополоненими. У разі арешту, затримання чи інтернування з причин, зумовлених збройних конфліктом, діти підлягають утриманню в приміщеннях, відокремлених від дорослих осіб (виняток становить спільне перебування з сім'єю) [6].

Конвенція про права дитини від 20.11.1989, про яку ми вже згадували раніше, серед загальних прав, які надаються дитині, також регламентує права в умовах збройного конфлікту. Так, відповідно до ст.ст. 38 і 39 Конвенції, держави-учасниці ООН зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини [7]. На підсилення дії норм вищезгаданої Конвенції в 2000 році ООН прийняла Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.

**Висновки.** Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що в сучасних умовах правотворення міжнародні стандарти залишаються важливим аспектом у забезпеченні фундаментальних прав і свобод дітей як однієї з найвразливіших категорій населення. Численні збройні конфлікти, досягнувши свого апогею під час Першої та Другої світових воєн, диктують нові виклики, які вимагають адаптації норм міжнародного права «мирного часу» до нових реалій. З огляду на це, науковцям вітчизняного та міжнародного рівня слід приділяти особливу увагу вивченню процесу становлення та розвитку стандартів захисту прав дитини, адже це є не лише необхідністю, але й запорукою до формування в суспільстві більш гуманного світосприйняття.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. African Charter On The Rights And Welfare Of The Child. *African Union*: веб-сайт. URL: [https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african\\_charter\\_on\\_rights\\_welfare\\_of\\_the\\_child.pdf](https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf) (дата звернення: 03.01.2025).
2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_222](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222) (дата звернення: 03.01.2025).
3. Гумбаль Ю.В. Концептуальні підходи щодо визначення категорій «дитина» та «права дитини» за вітчизняним та міжнародним законодавством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. Вип. 16 (1). С. 33-34.
4. Декларація прав дитини від 20.11.1959. *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_384#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text) (дата звернення: 03.01.2025).
5. Джуган В.О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63-67.
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977. *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_200#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text) (дата звернення: 03.01.2025).
7. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. *Верховна Рада України*: веб-сайт. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995\\_021](https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_021) (дата звернення: 03.01.2025).
8. Маніна М.А. Міжнародні стандарти захисту прав дітей під час збройних конфліктів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 385-388.
9. Подорожний В.Г. Проблематика підтримки дітей в умовах війни: соціальний та психологічний аспекти. *Захист прав дітей в умовах війни*: зб. матеріалів доп. учасн. круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вінниця: ВДПУ, 2022. С. 47-54.
10. Порушення прав дітей у 2024 році: вбивства та каліцтва, напади на освітні інституції. *Альменда України*: веб-сайт. URL: [https://almena.org/porushennia\\_prav\\_ditei\\_u\\_2024\\_rotsi\\_vbyvstva\\_ta\\_kalilstva\\_napady\\_na\\_osvitni\\_instytutsii/](https://almena.org/porushennia_prav_ditei_u_2024_rotsi_vbyvstva_ta_kalilstva_napady_na_osvitni_instytutsii/) (дата звернення: 03.01.2025).
11. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №30 (дата звернення: 03.01.2025).

12. Чернобук В.В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 3. С. 437–440.
13. Яромл Л.В., Карпюк А.С. Порушення прав дитини в умовах війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2022. № 4 (36). С. 96–105.